

Det Dyreetiske Råd: Udtalelse om brug af dyr til rewilding ved naturforvaltning

Det Dyreetiske Råd: Udtalelse om brug af dyr til rewilding ved naturforvaltning

Det Dyreetiske Råd: Udtalelse om brug af dyr til rewilding ved naturforvaltning

© Det Dyreetiske Råd 2018
Forsideillustration: Colourbox

Det Dyreetiske Råd
Miljø- og Fødevareministeriet
Slotsholmsgade 12
1216 København K
detdyreetiskeraad@mfvm.dk
www.dedyreetiskeraad.dk

Tryk: Rosendahls a/s

Indhold

Sammenfatning	1
1. Baggrund	3
2. Formål og afgrænsning	6
3. Lovgivning og andre rammer	8
4. Rewilding i Danmark	12
5. Det Dyreetiske Råds overvejelser og anbefalinger	14
5.1 Dyrevelfærd	14
5.2 Forpligtelser over for de udsatte dyr	15
5.3 Konkrete tiltag	16
6. Konklusion	19
Bilag 1. Det Dyreetiske Råds udarbejdelse af denne udtalelse	20
Bilag 2. Litteratur	21

Sammenfatning

I Danmark er der stigende fokus på at fremme natur, der i højere grad er selvforvaltende og med en høj grad af biodiversitet. I engelsktalende lande kalder man denne tilgang "rewilding". Det kan fx indebære, at man sætter større dyr ud i et område, hvor de skal spille den samme rolle i naturen, som man mener, at deres forfædre gjorde. Som udgangspunkt skal dyrene kunne klare sig selv, og bestanden skal reguleres ved de mekanismer, der i øvrigt hersker i naturen. Der er dog ikke enighed om, hvilket ansvar mennesker bør have for de udsatte dyr. Nogle mener, at man har ansvaret for at beskytte dyrene mod de værste dyrevelfærdsmæssige udfordringer, mens andre mener, at en sådan menneskelig indblanding er uforenelig med hele idéen om rewildingens selvforvaltende natur og derfor skal undgås.

Det Dyreetiske Råd ønsker med denne udtalelse at sætte fokus på dyrevelfærds- og dyreetiske overvejelser i forbindelse med rewilding, hvor planen er, at udsatte dyr så vidt muligt overlades til at skulle klare sig selv som vildtlevende dyr. Det Dyreetiske Råd har ikke blot drøftet emnet rewilding ud fra, hvordan situationen er i Danmark i dag, men også ud fra hvordan rewilding-projekter vil kunne udvikle sig. Rådet har fokuseret på tre hovedemner: dyrevelfærd, forpligtelser over for de udsatte dyr, og konkrete tiltag vedrørende dyr i rewilding-projekter.

Det Dyreetiske Råd mener ikke, at det naturlige liv nødvendigvis er ensbetydende med optimal dyrevelfærd. Rådets medlemmer finder det afgørende, at de udsatte dyr er hårdføre nok til at kunne klare sig i det valgte område, og medlemmerne finder det problematisk, hvis dyrene på grund af den situation, de er blevet bragt i, overlades til lidelse, evt. med dødelig udgang. Det Dyreetiske Råd mener derfor, at uanset hvordan dyrene i rewilding-projekter er beskyttet juridisk, er der en moralsk forpligtelse til så vidt muligt at beskytte de udsatte dyr mod unødigt lidelse, hvis der aktivt er sat en fysisk barriere for at fastholde dyrene på et bestemt areal. Rådet mener derfor, at der er behov for at regulere og forvalte bestanden. Der er dog forskellige vurderinger blandt Rådets medlemmer af, hvornår der er behov for, at mennesker griber ind. Det Dyreetiske Råds medlemmer er dog enige om at anbefale en række konkrete tiltag, bl.a. i forhold til valg af områder og udsatte dyr, til planer for overvågning og forvaltning, til indsamling af dokumentation, og til kommunikation om projektet. Rådet peger også på behovet for håndtering af afledte konsekvenser, som rewilding måtte medføre.

1. Baggrund

I Danmark er der over de seneste årtier kommet et stigende fokus på at fremme en mere vild natur. Formålet er at skabe natur, der i højere grad er selvforvaltende. Det vil sige, at den skal kunne udvikle sig uden eller med kun en begrænset indblanding fra mennesker, og den skal kunne rumme en høj grad af biodiversitet. Ved denne form for naturforvaltning prøver man derfor at genetablere og understøtte naturens egne måder at udvikle sig på. Denne tilgang ses ikke kun i Danmark. I engelsktalende lande kalder man denne tilgang "rewilding" (genforvildning), og ordet optræder stadigt hyppigere i den danske debat. Begrebet rewilding bruges dog meget forskelligt, både i forhold til hvordan det defineres, og i forhold til hvilken slags naturforvaltning, der i praksis er tale om.

Der er brug for mange forskellige tiltag, når naturen skal udvikle sig til at kunne klare sig selv. Når naturen forvalter sig selv, er den under stadig forandring som følge af fx storme, oversvømmelser, brande og sygdomme hos dyr og planter. Det er vigtigt for denne selvforvaltning, at alle led i fødekæder og processer i økosystemer er til stede og har de nødvendige betingelser for at kunne fungere. Det kan fx indebære, at man lader gamle væltede træer og døde dyr ligge, så de kan indgå i naturens cyklus. Det kan også betyde, at man genindfører naturlige processer, som er gået tabt i vore dage, fx ved at sætte større dyr ud i et område, fordi de med deres adfærd kan bidrage til landskabets udvikling og forvaltning i retning af en større mangfoldighed. Det kan dyrene fx ved at spise nogle bestemte planter, så andre planter får bedre betingelser, ved nedtrampning af jorden, ved at afsætte gødning, og ved at sprede frø rundt i området. De udsatte dyr kan både være vilde dyr som bisoner og elge, og domesticerede dyr som heste og kvæg, og tanken er, at de skal spille den samme rolle i naturen, som man mener, at deres vilde forfædre gjorde. Uanset dyrenes oprindelse som vilde eller domesticerede udsættes de i princippet til et liv som vildtlevende dyr. På længere sigt vil de domesticerede dyr under de rette betingelser over generationer kunne udvikle sig både adfærdsmæssigt og genetisk i retning af mere vilde former – en slags af-domesticering.

Selv om tanken er, at dyrene skal kunne klare sig selv, kan der i praksis godt være en grad af både pasning og forvaltning af bestanden, enten som en indledningsvis hjælp eller som et permanent tiltag. Men som udgangspunkt skal bestanden reguleres ved de mekanismer, der i øvrigt hersker i naturen, fx udvandring og indvandring af dyr, sult, tørst, sygdom og kulde. Det er normalt for vilde populationer af planteædende dyr at tabe op til 30 % af deres kropsvægt pga. begrænset føde om vinteren. Det kan ligefrem være nødvendigt for rewilding, at dyrene oplever en vis grad af sult for at sikre, at de søger føde over hele området, og at flere typer vegetation bides ned – også de mindre velsmagende. Supplerende fodring er derfor ikke ønskelig. Dyrene er desuden afhængige af, om den naturlige vegetation tilbyder tilstrækkelig beskyttelse mod vind og vejr. I naturen er det ikke ualmindeligt, at op mod en tredjedel af en bestand dør i løbet af vinteren. Dette giver en naturlig selektion af dyrene og skaber variation i mængden af afgræsning i området, hvilket er på linje med rewildingens principper. Diskussioner om behovet for forvaltning af bestandenes størrelse i forhold til arealet henleder opmærksomheden på fraværet af rovdyr i naturen, som ellers i mange tilfælde ville kunne hjælpe til at holde bestanden nede. Rovdyr kan således også have en vigtig funktion i forhold til ønsket om en mere selvforvaltende natur. Her kan man fx vælge at undlade at skyde rovdyr, der selv søger at etablere sig i et område, som det er tilfældet med ulvene i Danmark. Rovdyrene holder dog ikke nødvendigvis bestanden så langt nede, at dyrene undgår sult og andre af naturens reguleringsmekanismer.

*Hvis naturen skal forvalte sig selv, er der brug for alle processer i økosystemet, fx også nedbrydningen af døde dyr.
Foto: Colourbox*

De udsatte dyr kan principielt set komme i en gråzone mellem en status som vilde dyr og som husdyr. Hvis de i udgangspunktet er domesticerede, er der desuden en biologisk gråzone, hvis populationen får mulighed for at af-domesticere sig og med tiden blive en vild bestand. Dermed kan det blive uklart, hvilke forpligtelser der er til at sikre fx, at dyrene ikke sulter, at der bliver sørget for dem, hvis de bliver syge eller kommer til skade, og at de ikke overlades til en langsom død, hvis de ikke kan klare sig. Sådanne forpligtelser har man juridisk kun, når det gælder hold af dyr, ikke når der er tale om dyr, man ikke holder. I praksis er det dog svært at etablere områder i Danmark af en størrelse, hvor bestande af en række store dyrearter vil kunne klare sig selv uden menneskers indblanding. Der sættes typisk en form for hegn om området, hvilket forhindrer dyrene i at sprede sig. Derved forhindres de også i at prøve at finde føde og andet andre steder, hvis det ellers er tilgængeligt uden for hegnet. Om vinteren, hvor føden som regel er knap, er der derfor større risiko for, at der er nogle dyr, der går til. Dette er som nævnt en normal del af bestandsreguleringen og udvælgelsen af dyr i naturen, og dermed er det også et vigtigt element i rewilding. Men det er ikke lovligt i forhold til dyrehold at lade dyrene dø af sult. For at undgå dette kan man fx give supplerende foder og/eller regulere bestanden med jagt, så der ikke er flere dyr, end området kan bære.

Der er ikke enighed i diskussionerne af rewilding om, hvor grænsen går. Alle synes at være enige om, at udgangspunktet er, at dyrene skal klare sig selv på naturens præmisser. Men nogle i debatten mener, at mennesker – idet man har ansvaret for at have sat dyr ud i rammer, man selv har bestemt og afgrænset – også har ansvaret for at beskytte dem mod de værste dyrevelfærdsmæssige udfordringer. Og andre mener, at en sådan menneskelig indblanding er uforenelig med hele idéen om rewildingens selvforvaltende natur og derfor skal undgås. Her ses de dyrevelfærdsmæssige udfordringer som en acceptabel del af det naturlige liv. Der kan også være forskellige overvejelser omkring hvilke tiltag, der anses for acceptable, hvis der af dyreværns-mæssige hensyn er behov for, at mennesker blander sig i forvaltningen. Dertil kommer, at de udsatte dyr kan skabe interessekonflikter, fx hvis de ødelægger afgrøder, giver anledning til ulykker, eller spreder sygdomme.

I Holland har man gjort sig en del erfaringer med rewilding. Der refereres i forbindelse med rewilding ofte til projektet ved Oostvaardersplassen, hvor der i 1980'erne og de tidlige 1990'ere blev udsat kvæg, heste og kronstyr. Dyrene blev anset for at være vilde dyr, og skulle derfor klare sig uden menneskers indblanding. Dyrebestandene voksede, og mange dyr døde om vinteren, når der var knaphed på føde. Dette udløste massiv kritik, og i flere omgange er forvaltningen af dyrebestandene blevet drøftet og justeret. I første omgang anbefalede en komité bl.a., at der blev sikret tilstrækkeligt læ, at bestandene blev overvåget, og at dyr, der ikke forventedes at kunne klare sig vinteren over, blev aflivet. Ved en senere evaluering efter en hård vinter, hvor dyr trods de nævnte tiltag alligevel sultede og døde, blev der fremsat yderligere anbefalinger, bl.a. om yderligere læforhold, at aflive de svage dyr på et tidligere tidspunkt, og om nødvendigt at reducere bestandens størrelse, så den passer til arealet. Forvaltningen giver dog fortsat anledning til stor debat og bekymring for dyrenes velfærd. Der blev i 2017 derfor nedsat et udvalg, der skulle rådgive om den fremtidige forvaltning af Oostvaardersplassen. Udvalgets rapport kom i april 2018. Her understreges igen, at der skal sikres tilstrækkeligt læ, og det anbefales bl.a., at dyrebestandene reduceres markant, så antallet af dyr passer bedre til området's fødegrundlag.

Det Dyreetiske Råd henviser til materialet i bilag 2, som ovenstående tekst bygger på, for yderligere information om rewilding og om de hollandske erfaringer fra Oostvaardersplassen.

2. Formål og afgrænsning

Selv om der i Danmark mange steder udsættes dyr til forskellige former for naturpleje, og der er en stigende interesse for rewilding, er der på nuværende tidspunkt ikke mange projekter, hvor dyrene sættes ud uden opsyn og opfølgning, hvis der opstår dyrevelfærdsmæssige problemer. Og i så fald er der tale om dyr, der i forvejen var vildtlevende, men blot er blevet flyttet. Egentlig rewilding, forstået som natur, der er uden menneskers indblanding, er derfor foreløbig sparsomt forekommende i Danmark. Rådet bruger dog alligevel betegnelsen rewilding i indeværende udtalelse til at dække

*Indvandring af fx ulve anses af nogle for en form for passiv rewilding. Der gælder dog ikke de samme forpligtelser over for dyrene som ved aktiv udsætning.
Foto: Colourbox*

de omtalte naturplejeprojekter, der involverer udsætning af dyr, dels af hensyn til overskueligheden ved kun at bruge en betegnelse og dels for at fastholde opmærksomheden på, i hvilken retning udviklingen kan gå.

Det Dyreetiske Råd har bemærket, at der sammen med den stigende interesse for rewilding, også er udtrykt ønske om, at de dyr, der udsættes i Danmark, i højere grad lever "det vilde liv" for derved at komme nærmere målsætningen om et selvforvaltende økosystem. Dyrenes velfærd er i den sammenhæng ikke nødvendigvis et tungtvejende hensyn, da fokus i stedet er rettet mod populationsdynamikker og økosystemets funktioner, hvilket indebærer en risiko for at tilsidesætte hensyn til dyrenes velfærd. Rådet ønsker med denne udtalelse derfor at sætte fokus på dyrevelfærds- og dyreetiske overvejelser i forbindelse med rewilding, herunder de juridiske udfordringer, som disse projekter giver anledning til.

Rewilding omfatter som nævnt en række forskellige tiltag. Det Dyreetiske Råd forholder sig ikke til naturforvaltning som sådan og drøfter derfor ikke rewilding i bredere forstand, fx hvor dette ikke involverer udsætning af dyr. Rådet ser alene på de dyreetiske og velfærdsmæssige aspekter ved udsætningen af dyr i forbindelse med sådanne projekter. Rådet afgrænser dermed sine drøftelser til at omhandle udsætning af dyr, hvor planen er, at dyrene så vidt muligt overlades til at skulle klare sig selv som vildtlevende dyr.

Rådet har noteret, at der er en række forhold omkring udsætning af dyr og naturforvaltning i andre sammenhænge, der rummer problematikker, der ligger tæt på emnet rewilding og kan involvere et langt større antal dyr. Rådet har dog valgt ikke at inkludere dem i de aktuelle drøftelser, da de samtidig også rummer aspekter, der falder uden for den valgte afgrænsning. Dette skal dog ikke tages som udtryk for, at Rådet ikke også ser relevante drøftelser for disse emner. Det gælder bl.a. udsætning af dyr i andre sammenhænge, fx fasaner, der udsættes med henblik på jagt og ikke rewilding, og dyrehaver, hvor en dyrebestand holdes som en del af et kulturlandskab og ikke for at fremme biodiversitet. Det gælder også vilde dyrs vandring og etablering i nye områder, fx ulvens indvandring. Dette anses af nogle som en passiv form for rewilding, hvor man ved at undlade bekæmpelse lader dyrene bidrage til økosystemets selvforvaltning. Dette involverer imidlertid ikke en aktiv udsætning af dyr, og dermed heller ikke de forpligtelser, som vil kunne følge af aktivt at have anbragt dyr i et bestemt område. Ligeledes gælder det de invasive arter eller på anden måde uønskede dyr, som ikke får lov at etablere sig men søges begrænset eller helt bekæmpet, som fx vildsvin, mårhund og undslupne mink fra minkfarme. Andre aspekter omfatter udsætning af dyr fra vildtpleje eller i forbindelse med forskning, menneskers adgang til at bruge naturområder og sikkerhed for dem, der færdes i området, rewilding-projekters værdi som turistattraktioner, mulige udfordringer ved bekæmpelse af og beskyttelse mod smitsomme sygdomme, samt naturpleje i øvrigt, herunder hvilken natur, og dermed hvilke dyr, der ønskes i Danmark. For drøftelser om udsætning af fasaner, og om bekæmpelse af uønskede dyr og invasive arter henvises til Det Dyreetiske Råds udtalelse om jagt.

3. Lovgivning og andre rammer

Der er en række love og bekendtgørelser, der har betydning for mulighederne for brug af dyr til rewilding ved naturforvaltning. Herunder skitseres blot dem, og de aspekter af dem, der umiddelbart synes at være relevante i forhold til Det Dyreetiske Råds drøftelser. Der er ikke tale om en udtømmende oversigt, og i forhold til rewilding som helhed kan andre aspekter også være relevante, fx regler om naturforvaltning og miljø.

Som det fremgår, er det uklart, hvordan begrebet rewilding skal forstås, men når der i Danmark udsættes dyr i rewilding-lignende projekter, er der typisk en form for hegn omkring det område, hvor dyrene udsættes. Lovgivningen har ikke en klar definition af, hvad der skal forstås ved hold af dyr, men gennemgangen tager udgangspunkt i den antagelse, at der i juridisk forstand er tale om hold af dyr, når dyrene forhindres i at kunne bevæge sig uden for et nærmere afgrænset område.

Dyreværnsloven (LBK nr. 20 af 11/01/2018)

Dyreværnsloven gælder for alle dyr. Loven stiller i § 1 krav om, at dyr skal behandles forsvarligt og beskyttes bedst muligt mod smerte, lidelse, angst, varigt men og væsentlig ulempe. Dette krav omfatter både dyr, der holdes af mennesker, og vildtlevende dyr, som mennesker kommer i kontakt med. Loven stiller endvidere i § 2 krav om, at den, der holder dyr, skal sørge for, at de behandles omsorgsfuldt, herunder at de huses, fodres, vandes og passes under hensyntagen til deres fysiologiske, adfærdsmæssige og sundhedsmæssige behov i overensstemmelse med anerkendte praktiske og videnskabelige erfaringer.

Kravene i § 1 gælder således alle personer, der er i kontakt med dyr, mens kravene i § 2 kun gælder de personer, der holder dyr, og det er uanset, om der er tale om hold af landbrugsdyr, dyr i dyreparker eller andre former for dyrehold. Man har således fx pligt til at behandle vilde dyr forsvarligt, hvis man er i kontakt med dem, men man har kun pligt til fx at fodre de dyr, man selv holder.

I lovens § 3 stilles krav om, at rum eller arealer, hvor dyr holdes, skal indrettes, så dyrenes behov tilgodeses, bl.a. i forhold til bevægelsesfrihed og hvile, og at dyrene skal sikres mod vejr og vind. Loven stiller i § 3 endvidere krav om, at enhver, der holder dyr, skal sørge for, at dyret tilses mindst en gang om dagen. Det gælder dog ikke fritgående dyr på græs eller lignende – men de skal stadig tilses jævnlige.

Det Veterinære Sundhedsråd og Dyreværnsrådet (nedlagt siden 1. januar 2016) har i en fælles udtalelse af 8. november 2012 anført en række betingelser for, at bl.a. § 3 kan antages at være opfyldt for dyr, der går ude i vinterperioden og i perioder med vinterlignende vejr. For eksempel skal alle dyr, der går ude i mere end 12 timer af døgnet i vinterperioden og i perioder med vinterlignende vejr, være forberedt på at skulle være udegående. Dyrene skal således være tilvænnet til at gå ude, så de har udviklet et kraftigt og tæt hårlag eller en tæt fjerdragt. De skal desuden være ved godt huld, og de skal tilføres supplerende foder, så det gode huld opretholdes. Derudover skal der hele tiden være adgang til frisk drikkevand.

Lov om hold af dyr (LBK nr. 998 af 02/07/2018)

Lovens formål er at sikre, at hold af dyr sker på ansvarlig vis, og at hensyn til både fødevarer sikkerhed, menneskers og dyrs sundhed samt produktionen tilgodeses. Lovens § 4 giver mulighed for at fastsætte regler om registrering og mærkning af dyr, og den mulighed er udnyttet med bekendtgørelse om mærkning, registrering og flytning af kvæg, svin, får eller geder, jf. nedenfor.

Af lovens § 16 fremgår, at opdrættet vildt kun må udsættes, hvis det forventes at være i stand til at overleve i naturen. Bestemmelsen omfatter ikke hensyn til beskyttelse af den fritlevende vildtbestand, da dette er reguleret i jagtloven. Opdrættet vildt betragtes som husdyr, så længe det er i menneskers varetægt, jf. lovens § 17. Dette indebærer, at vildt, som opdrættes, ikke er omfattet af jagtloven, men af husdyrlovgivningen.

Bekendtgørelse af lov om hold af heste (LBK nr. 304 af 30/03/2017)

Reglerne i lov om hold af heste finder anvendelse på ethvert hestehold, bortset fra heste som anvendes i forbindelse med tekniske og videnskabelige undersøgelser (jf. lovens § 1). Heste, der udsættes som led i et rewilding-projekt, vil således i udgangspunktet være omfattet af lovens regler.

Loven giver mulighed for, at miljø- og fødevarerministeren i særlige tilfælde helt eller delvis kan undtage visse hestehold fra loven, men det er uklart, om dette vil kunne gælde for rewilding-projekter. Af bemærkningerne til denne bestemmelse fremgår bl.a., at bestemmelsen fx vil kunne anvendes i tilfælde, hvor et hestehold er placeret i en fredet bygning, og hvor det på grund af fredningsværdierne ikke er muligt at opfylde kravene om eksempelvis indretning af stalden.

Det følger af lovens § 16, at der for ethvert hestehold skal være adgang til en fold. En fold defineres i lovens § 2 som en udendørs indhegning, og der er fastsat krav til foldens størrelse. Krav til folden må således forventes også at gælde for heste, der udsættes på afgrænsede arealer, uanset om det er hensigten, at disse skal leve (delvist) vildt og gå ude hele året. De tilgængelige arealer i et rewilding-projekt overstiger dog typisk almindelige foldstørrelser.

Af lovens § 19 fremgår, at den ansvarlige for et hestehold skal sikre, at heste, som går ude i vinterperioden og i perioder med vinterlignende vejr, kun er ude i mere end 12 timer i døgnet, hvis de har udviklet et kraftigt og tæt hårlag, er ved godt huld og har adgang til et læskur eller en bygning, hvor alle dyr samtidig kan hvile på et tørt, strøet leje. Dyreværnsrådet og Det Veterinære Sundhedsråd har i fælles udtalelser (i 2001 og 2005) udtalt, at december, januar og februar altid skal betragtes som vinterperiode, men at det også ofte er vinterlignende vejr i november og marts måned. Miljø- og fødevarerministeren kan dog undtage heste af bestemte racer fra dette krav (§ 20), og denne mulighed er benyttet i bekendtgørelse om udegående heste, jf. nedenfor.

Af lovens § 25 følger, at hesten i en tidlig alder skal oplæres til at blive håndteret, men dette krav gælder ikke for heste, der lever delvist vildt i særligt afgrænsede områder. Undtagelsen blev indsat i 2017, fordi der visse steder i Danmark findes heste, som lever delvist vildt på afgrænsede arealer, og hvor det ikke er hensigtsmæssigt at stille krav til håndtering, fx i rewilding-lignende projekter. Her benyttes hestene til naturpleje samtidig med, at der også er tale om en attraktion, der trækker besøgende til. Hestene er af en hårdfør natur, lever i en flok og danner deres eget hierarki. De går ude

*Kun heste af særligt hårdføre racer må holdes ude om vinteren uden adgang til læskur, fx exmoor-ponyerne på Langeland.
Foto: Colourbox*

hele året med mindst mulig indblanding fra menneskers side. Men der er typisk adgang for publikum til de arealer, hvor hestene holdes. Derfor er det af sikkerhedsmæssige grunde vigtigt, at hestene ikke vænnes til at blive håndteret, så de naturligt holder en passende afstand til mennesker. Når terminologien "lever delvist vildt" er valgt i stedet for "lever vildt", skyldes det især, at hestene, trods deres frie liv, bliver holdt på et afgrænset område og er under opsyn og fodres, såfremt der fx under en meget streng vinter bliver knaphed på føde i området. Ved afgrænsede områder forstås eksempelvis et naturreservat, en dyrepark eller lignende.

Loven stiller endvidere bl.a. krav om, at heste skal have fri adgang til frisk drikkevand (§ 22), at heste skal tilses mindst én gang om dagen (§ 23), og at heste i tilfælde af sygdom eller tilskadekomst om nødvendigt skal isoleres, plejes og behandles (§ 24).

Bekendtgørelse om udegående heste (BEK nr. 979 af 16/08/2017)

Af bekendtgørelsen følger, at nogle hesteracer på visse betingelser kan holdes ude døgnet rundt uden adgang til læskur eller bygning i vinterperioden og i perioder med vinterlignende vejr. I første omgang gjaldt dette for islandske heste og shetlandsponyer, men med den seneste ændring af bekendtgørelsen (2017) blev konik-hest, przewalski-hest og exmoor-pony tilføjet til listen, da disse racer også vurderes at være tilstrækkeligt hårdføre.

Bekendtgørelse om mærkning, registrering og flytning af kvæg, svin, får eller geder (BEK nr. 598 af 31/05/2017)

Af bekendtgørelsen fremgår, at kvæg, får og geder samt svin skal være forsynet med et øremærke. Mærkning af kvæg skal være foretaget senest 20 dage efter fødslen, og inden dyret føres fra oprindelsesbesætningen. Fødevarestyrelsen kan dog give tilladelse til, at øremærkning af kalve, der afgræsser områder godkendt til naturpleje, kan udskydes i op til seks måneder efter fødslen. For bisonokser gælder, at øremærkning skal være foretaget senest ni måneder efter fødslen. Bisonkalve, der fjernes fra deres mødre eller fra oprindelsesbesætningen inden ni måneder efter fødslen, skal være mærket. Det er muligt at mærke kvæg med en chip, hvis de ikke indgår i fødevarekæden, og hvis det vurderes, at de holdes af kulturelle eller historiske årsager.

Mærkning af får og geder skal være foretaget senest 60 dage efter fødslen, og inden dyret føres fra oprindelsesbesætningen. Fødevarestyrelsen kan dog give tilladelse til, at øremærkning af mufloner, der afgræsser ekstensive områder, bliver foretaget senest ni måneder efter fødslen. Lam, der føres fra området inden ni måneder efter fødslen, skal være mærket. Svin skal være mærket, inden de føres fra oprindelsesbesætningen. Svin, der sættes ud, skal således være mærket, men der ikke er krav om, at deres afkom mærkes, hvis disse ikke flyttes.

Reglerne om mærkning af dyr er reguleret på EU-niveau. Det er således ikke umiddelbart muligt at undtage kvæg, svin, får eller geder fra kravene om mærkning, selv om dette kan være et ønske i forbindelse med rewilding-projekter.

Bekendtgørelse af lov om jagt og vildtforvaltning (LBK nr. 270 af 12/04/2018)

Loven gælder ikke kun pattedyr og fugle, som er naturligt forekommende i den danske natur, men også dyr som er udsat og som har etableret vildtlevende, reproducerende bestande i naturen, medmindre de traditionelt betragtes som husdyr.

Det følger af lovens § 3, at jagt kun må drives på vildt, der er fastsat jagttid for, og kun inden for den jagttid, der er fastsat for arten. I medfør af lovens § 3, stk. 3, er der dog hjemmel til at fastsætte regler, der udvider, begrænser eller ophæver jagttiden for de enkelte vildtarter inden for nærmere afgrænsede områder samt på fiskeriterritoriet eller dele heraf.

Bekendtgørelse af lov om naturbeskyttelse (LBK nr. 934 af 27/06/2017)

Formålet med loven er at sikre en generel beskyttelse af naturen, og dette gøres gennem en række bestemmelser, der sigter efter at forbedre, genoprette eller tilvejebringe områder, der er af betydning for vilde dyr m.v. Lovens § 31 regulerer udsætning af dyr i Danmark, og reglen fastslår, at dyr, der ikke findes naturligt vildtlevende i Danmark, ikke må udsættes i naturen uden miljø- og fødevarerministerens tilladelse.

4. Rewilding i Danmark

Der er mange projekter i Danmark, der omtales som rewilding, men som ikke nødvendigvis involverer alle aspekter, som rewilding kan indebære. Naturplejeprojekter kan have forskellige grader af selvforvaltning, det kan fx også være helårsgræsning, hvor husdyr går ude hele året og er med til at forme landskabet. I Danmark ligger de fleste projekter, der omtales som rewilding, mellem en form for helårsgræsning med dyr, der er vilde eller som ikke længere skal holdes som husdyr, såkaldt vildgræsning, og rewilding som fx i det tidligere omtalte hollandske projekt.

I Danmark er udsætning af bævere indtil videre det projekt, der kommer tættest på at efterleve idéerne om rewilding fuldt ud. Bæverne er blevet udsat i nogle områder, fordi man her ønskede en ændring af naturen, som netop denne dyreart kan fremme. Bæverne fælder træer, bygger små dæmninger og ændrer vandløb, og de skaber dermed en dynamisk udvikling af naturen, som også kan tiltrække andre dyrearter. Bestanden af bævere er efterhånden vokset, og da dyrene ikke er indhegnet, breder de og deres effekt på naturen sig nu også til områder, hvor de ikke er ønskede, fx landbrugsarealer. Der er derfor overvejelser om, hvorvidt og i så fald hvordan bestanden skal reguleres.

De øvrige projekter i Danmark involverer dyrearter, der er udsat for deres egenskaber som planteædende dyr af en størrelse, hvor også deres færden og adfærd i sig selv vil påvirke naturen. Der er udsat hårdføre racer af heste og kvæg, samt elg, bison, kronstyr, dådyr og vildsvin. Der er således både tale om dyr, der i udgangspunktet er domesticerede, og dyr, der allerede er vilde. Fælles for disse projekter er, at der er en form for hegn omkring dyrene, så de ikke forlader det område, de er tiltænkt at skulle fungere i.

Hvor bæverne er overladt til at klare sig selv på naturens præmisser, er dyrene i de øvrige og indhegnede projekter i et vist omfang underlagt forvaltning. Som nævnt indledningsvis er der en række dyrevelfærdsmæssige udfordringer i form af risiko for, at dyr dør af sult og kulde, bliver syge eller skadede, eller på anden måde ikke kan tilpasse sig det vilde liv under de givne rammer. Der er derfor en grad af overvågning af dyrene og iværksat tiltag for at reducere risikoen for dyrevelfærdsproblemer. Det kan fx være, at de dyr, der ikke kan klare sig, enten bliver aflivet eller bliver omplaceret til andre steder. Det kan også være, at en del af bestanden på forhånd bortskydes i jagtsæsonen, så bestandens størrelse passer til arealets fødegrundlag hen over vinteren. Endelig kan der være en tilførsel af nye dyr for at undgå indavl.

Der er imidlertid også en del overvejelser omkring at udvikle rewilding i Danmark. Overvejelserne går bl.a. på at afdække, hvilke områder der vil kunne anvendes til dette, hvordan områderne skal anvendes, og om og i så fald hvordan de skal afgrænses fra andre aktiviteter, fx landbrug, trafik og bebyggelse. I den forbindelse bliver der også fremsat forslag om at udvide listen af dyrearter, som kan udsættes til rewilding. Her bliver der skelet til, hvilke arter, der tidligere har levet i Europa, og man vil så vælge nulevende arter af samme familie, som vil kunne yde væsentlige bidrag til naturens selvforvaltning. Blandt de mere eksotiske arter kan nævnes vandbøfler, der kan græsse i vådområder, samt næsehorn og elefanter, der med deres størrelse vil kunne påvirke naturen mere end heste og kvæg. Også store kattedyr som fx leoparder og løver bliver nævnt. Den risiko, som de store og

Udsatte bævere skaber dynamik i naturen ved at bygge små dæmnings. I modsætning til andre rewilding-projekter i Danmark er bæverne ikke indhegnet, så når bestanden vokser, spredes dyrene og deres effekt på naturen, bl.a. ved Klosterheden.

Foto: Colourbox

potentielt farlige dyr udgør for mennesker, og de dyrevelfærdsmæssige udfordringer der kan være for nogle af dem ved udsætning i Danmark, gør dem dog til mindre sandsynlige valg.

Denne udvikling vil imidlertid støde på nogle juridiske udfordringer. Som beskrevet i afsnittet om lovgivning anses de udsatte dyr for dyrehold, og dermed er rewilding-projekterne underlagt regler, som kan være i direkte modstrid med ideerne omkring rewilding i forhold til fx fodring, adgang til vand, mærkning af dyr, og selve idéen om at acceptere at nogle dyr i perioder ikke er ved godt huld, eller dør af sult og kulde som led i den selvforvaltende proces. Hvis rewilding skal have mulighed for at udvikles, kan det derfor være nødvendigt, at der gives muligheder for dette rent juridisk. Dette kan ske nationalt eller – hvor rammerne er fastsat på EU-niveau – ved ændring af de relevante EU-regler.

5. Det Dyreetiske Råds overvejelser og anbefalinger

Det Dyreetiske Råd har i sine drøftelser af emnet rewilding ikke kun forholdt sig til, hvordan rewilding-lignende projekter i dag fungerer i Danmark, men også hvordan sådanne projekter vil kunne udvikle sig set i lyset af den stigende interesse, der er, for at fremme mere vild og selvforvaltende natur i Danmark bl.a. med udsætning af dyr. Projekterne spænder som nævnt vidt fra udsætning af vilde dyr, der skal fungere som vildtlevende, til udsætning af husdyr, der til en vis grad lever som holdte dyr, og Rådets medlemmer er i visse tilfælde bekymrede for udviklingen i relation til dyrenes velfærd. Rådet har i sine drøftelser fokuseret på tre hovedemner: dyrevelfærd, forpligtelser over for de udsatte dyr, og konkrete tiltag vedrørende dyr i rewilding-projekter.

5.1 Dyrevelfærd

Det Dyreetiske Råd har drøftet dyrevelfærden for de udsatte dyr ved rewilding. Der er både fordele og ulemper. Det er åbenlyst, at naturen giver dyrene muligheder for at udfolde normal adfærd, både som individ og som del af en større flok. Dyrene har i et vist omfang også muligheder for at reagere på omgivelser i forandring, fx ved flytte sig til et andet sted for at finde mere attraktiv føde eller et mere bekvemt opholdssted. Dyrevelfærden er på den måde mindre udfordret end i almindeligt dyrehold. Til gengæld er der risiko for, at dyrene oplever perioder med sult, tørst og kulde, der kan være manglende eller utilstrækkeligt læ og tørre steder, de kan ligge, og hvis de bliver syge eller kommer til skade, kan der gå noget tid, inden det bliver opdaget, og der bliver taget hånd om det, og i værste fald kan dyrene dø efter langvarig lidelse. Som nævnt er netop disse udfordringer i princippet en integreret del af rewildingens koncept, og jo bedre dyrene beskyttes mod disse udfordringer, jo mere fjerner projektet sig fra rewildingens målsætning om en selvforvaltende natur, hvor netop de udfordringer er med til at sikre en genetisk sund bestand og til at motivere dyrene til at indtage forskellige slags føde. Det at områderne, som dyrene udsættes i, er afgrænset af hegn, kan også have betydning for dyrenes velfærd. Hegn kan ganske vist beskytte dyrene mod trafik, men samtidig begrænser hegn også dyrenes mulighed for at vandre videre og fx søge føde, hvis området er ved at være nedbidt, eller opsøge steder med mere tørt underlag og læ. Hegnet kan også være begrænsende for genetisk udveksling, så der er risiko for indavl. Jo større det indhegnede areal er i forhold til den aktuelle dyrebestand, jo færre begrænsninger vil det dog give for dyrene.

Det Dyreetiske Råd har drøftet dilemmaet mellem på den ene side at lade dyrene leve som vildtlevende for at opnå nogle naturplejemæssige gevinster og på den anden side at skulle varetage hensyn til deres velfærd. Det står i den forbindelse allerede fra starten klart, at det naturlige liv efter Rådets opfattelse ikke nødvendigvis er ensbetydende med optimal dyrevelfærd. Rådets medlemmer kan godt acceptere, at dyrene i perioder oplever en vis grad af sult, tørst og kulde. Men det er afgørende, at de udsatte dyr er hårdføre nok til, at det kan forventes, at de kan klare sig i det valgte område, uanset om der er tale om udsatte vilde eller domesticerede dyr. Dyrenes grad af domesticering kan dog godt have betydning for deres robusthed som vildtlevende dyr.

Rådet har videre drøftet betydningen af, at området, som dyrene er i, er indhegnet. Medlemmerne finder det problematisk, hvis dyrene på grund af den situation, de er blevet bragt i, overlades til lidelse, evt. med dødelig udgang. Hegnet er efter Rådets opfattelse i den sammenhæng ikke væsentligt i sig selv, men størrelsen og kvaliteten af arealet er. Hvis arealet har en størrelse og kvalitet,

så dyrene har en reel mulighed for at vandre efter føde og for at søge til områder, der giver bedre beskyttelse mod vind og vejr, er det nemmere at acceptere, at der vil være enkelte individer, der alligevel har vanskeligt ved at klare forholdene. Rådet anerkender dog, at det i praksis kan være vanskeligt at afgøre, hvor stor betydning arealets størrelse og beskaffenhed og dermed indhegning af området har for evt. forekomst af dyrevelfærdsmæssige problemer.

5.2 Forpligtelser over for de udsatte dyr

Som det fremgår af lovgivningsafsnittet tager regler vedrørende dyr for det meste udgangspunkt i, at dyrene enten holdes som husdyr eller er vildtlevende. Dyrene, der udsættes i rewilding-projekter, havner imidlertid i en gråzone, hvor planen er, at deres status ændres fra at have været holdt af mennesker til at være delvist vildtlevende, til – hvis de ultimative principper i rewilding realiseres – at være helt vildtlevende uden menneskers indblanding. Der er derfor risiko for konflikt mellem forskellige normer vedrørende ansvar for dyr, og desuden med dyreværnslovens og tilknyttede reglers bestemmelser. Skal dyrene betragtes som husdyr, med de begrænsninger dette giver juridisk for at realisere rewilding, eller skal de betragtes som vilde dyr med de dertilhørende manglende krav om at sikre foder, vand og lign.? Eller er der behov for at udvikle særlig lovgivning og normer vedrørende dyr, der kommer til at befinde sig i gråzonen derimellem, hvis rewilding skal udvikles i Danmark? Med andre ord – i hvilket omfang bør mennesker have ansvar for de dyr, der er sat ud – juridisk såvel som moralsk – når det gælder fx overvågning og indgriben, hvis dyrene har svært ved at klare sig, eller forebyggende tiltag som fodring eller aflivning?

Det Dyreetiske Råd mener som udgangspunkt, at når der udsættes dyr i et område, der er omgivet af hegn, så følger der også et ansvar med for dyrene. Rådet anerkender, at der, uanset om der er hegn eller ej, også vil være andre begrænsninger for dyrenes færden, fx veje, byer, opdyrkede arealer osv., ligesom det kan gælde for nogle af de vildtlevende dyr, der allerede er i området. Men Rådet finder, at

*Det Dyreetiske Råd mener, at der med udsætning af dyr i indhegnede områder må følge en vis grad af overvågning og indgriben i perioder, der kan være vanskelige, fx under en hård vinter for galloway-kvæget i Molslaboratoriet.
Foto: Molslaboratoriet*

det, at der aktivt er sat en fysisk barriere for at fastholde nogle dyr på et bestemt areal, også medfører forpligtelser. En undtagelse kan dog være, hvis arealet er så stort, at dyrene ikke møder hegn og kan finde både føde og læ. Rådets medlemmer finder det således problematisk, hvis dyrene på grund af menneskers aktiviteter påføres problemer og begrænsninger, der gør det svært for dem at klare sig. Rammerne og de udsatte dyr skal altså være egnede, og rewilding kan medføre forpligtelser over for dyrene, men spørgsmålet udestår stadig om, i hvor høj grad mennesker skal styre udviklingen.

Rådet mener, at uanset hvordan dyrene i rewilding-projekter er og fremover vil være beskyttet juridisk, er der under alle omstændigheder en moralsk forpligtelse til så vidt muligt at beskytte de udsatte dyr mod unødigt lidelse, hvis deres færden er begrænset af hegn. Unødigt lidelse skal i denne sammenhæng forstås som lidelse, der kan forhindres ved en rimelig grad af overvågning og indgriben, fx ved at aflive dyr som vurderes ikke at overleve en nær fremtid. Som det fremgår herunder i afsnittet om de konkrete anbefalinger, peger Rådet på en række tiltag, som Rådet anser for nødvendige i forhold til forvaltningen, og Rådet lader det være op til rette instanser at vurdere juraen i disse. Rådets overordnede indstilling er, at når der udsættes dyr til rewilding, skal det både sikres, at området er passende for en population af dyr, der skønnes egnede til at leve det pågældende sted, og der skal gøres noget for at minimere risikoen for individuelle dyrs alvorlige lidelse. Rådet mener ikke, at der skal være tale om en tilsynspligt og omsorg for dyr svarende til almindeligt husdyrhold, men at der med udsætningen må følge en vis grad af overvågning og indgriben i perioder, der kan være vanskelige for dyrene. Rådet ser dette ansvar på linje med den pligtfølelse mange allerede har til at skride ind, hvis de får kendskab til lidelse hos vilde dyr, hvor fx ræve med skab eller tilskadekomne rådyr aflives.

Mere specifikt har Rådet drøftet forpligtelser i relation til sult og regulering af dyr i indhegnede områder. Rådet anerkender, at sult bidrager væsentligt til at få dyrene til at vandre over hele arealet, og på længere sigt bidrager dette også til en naturlig selektion i bestanden. Rådet accepterer en vis grad af sult og mener ikke, at der som udgangspunkt bør være pligt til at fodre dyrene. Rådet finder det dog afgørende at undgå unødigt lidelse, og Rådet mener derfor, at aflivning kan komme på tale. Som led i at sikre at fødegrundlaget i området er tilstrækkeligt i forhold til bestandens størrelse og generelt at skabe gode betingelser for bestanden, mener Rådet også, at der er behov for at regulere og forvalte bestanden. Dette gælder både i forhold til aflivning af svage individer, til tilførsel af nye dyr for at undgå indavl, og til sammensætning af bestanden, fx i tilfælde af for mange hanner, der normalt ville søge til nye områder og etablere egen flok, men som er forhindret pga. hegn.

Der er blandt Det Dyreetiske Råds medlemmer forskellige vurderinger af, hvornår der er behov for, at mennesker griber ind, sådan som det også ses generelt i debatten om rewilding. Det kan fx gælde ved overvejelser om betydning af, at dyrene er i et indhegnet område, om graden af sult og afmagring, om behovet for supplerende fodring, om behovet for hjælp hvis dyrene kommer til skade, og om omfanget af tilsyn. Rådets medlemmer er dog enige om anbefalingen af de konkrete tiltag, der skitseres herunder.

5.3 Konkrete tiltag

Det Dyreetiske Råd anser det for afgørende, at der også er fokus på dyrevelfærd i rewilding-projekterne og ikke bare på hensyn til ønsker om naturforvaltning. Nogle af Rådets medlemmer er stærkt bekymrede for udviklingen af disse projekter, og alle medlemmer er enige om, at hensyn til

dyrevelfærd skal inddrages allerede ved planlægning af udsætning af dyrene. Der skal således tages stilling til, om arealernes størrelse og beskaffenhed kan understøtte en god trivsel for de dyrearter og bestandsstørrelser, som tænkes udsat. I den forbindelse er det væsentligt, at de valgte arter og racer kan trives under danske forhold. Hvis der er tale om domesticerede dyr, skal der tages stilling til, om de i en overgangsperiode og om nødvendigt på permanent basis har brug for særlige tiltag for at sikre, at de kan klare sig. Der skal endvidere tages stilling til, hvor stor en bestand området kan bære, såfremt dyrene yngler.

Herunder skitserer Rådet med inspiration fra anbefalinger for det omtalte hollandske projekt en række konkrete tiltag, som medlemmerne skønner, vil bidrage til at sikre dyrenes velfærd. Rådet vurderer, at der på nuværende tidspunkt primært er behov for at udvikle planer for forvaltningen. Som det fremgår af lovgivningsafsnittet, er reguleringen af området kompleks, og i takt med at rewilding i Danmark måske udvikler sig i retning af stadig mere selvforvaltende natur, kan det blive nødvendigt at evaluere lovgivningen. Det Dyreetiske Råd forholder sig i denne udtalelse dog kun til, hvordan forvaltningen efter Rådets opfattelse bør være for at sikre dyrene den nødvendige beskyttelse. Rådet henviser dermed til andre instanser for en vurdering af, om de foreslåede tiltag indebærer, at der er behov for tilpasning af lovgivningen og i så fald hvordan. Rådet anbefaler på den baggrund følgende:

- Det skal sikres, at der er tilstrækkelige forhold i området til, at dyrene kan udfolde deres naturlige adfærd og få dækket deres adfærdsmæssige behov. Forholdene skal desuden som udgangspunkt give dyrene det nødvendige fødegrundlag samt yde dem tilstrækkelig beskyttelse mod vind og nedbør.
- Det skal sikres, at de dyrearter og racer, der udsættes, er velegnede til at klare sig i det pågældende område. Rådet minder her om § 3 i dyreværnsloven samt udtalelsen fra Det Veterinære Sundhedsråd og Dyreværnsrådet, som omtalt i afsnittet om lovgivning, hvor det bl.a. påpeges, at dyrene skal være tilvænnet til at gå ude. Det Dyreetiske Råd finder, at der i en periode efter udsætningen bør være opsyn med bestanden, så det sikres, at den viser tegn på at kunne trives under de givne forhold, at der om nødvendigt tildeles supplerende foder i overgangsperioden, og at evt. svage dyr fjernes.
- Der skal udvikles en plan for overvågning af bestanden i perioder, hvor det må forventes, at dyrene vil have særlig vanskeligt ved at klare sig, fx hvis der er mangel på føde efter en "dårlig" sommer, hvis der er en særlig hård vinter, eller hvis der udbryder sygdom. Hvis der observeres dyr, der har svært ved at klare sig, skal der skrives ind for at hindre unødigt lidelse. Når der træffes beslutning om aflivning eller omplacering med henblik på at undgå unødigt lidelse, bør der tages højde for de konkrete forhold vedr. de enkelte dyr, populationen, området, fødegrundlaget og vejret. Der bør formuleres konkrete kriterier for, hvornår dyr bør aflives, fx ift. huld, adfærd, bestandens tæthed set i relation til arealets størrelse, tilgængelig føde og muligheder for læ, samt vejrforhold.
- Der skal udvikles en handlingsplan for, hvornår og under hvilke betingelser man bør foretage en evt. reduktion af bestanden, fx i jagtsæsonen, hvis den ovennævnte reaktive aflivning forventes ikke at være tilstrækkelig. I den forbindelse bør der tages højde for sammensætningen af bestanden, fx antallet af hanner i forhold til hunner. Hvis der juridisk set i dag ikke er mulighed for dette,

fx pga. begrænsninger i forhold til tidspunkt på året eller dyrearter, bør dette ændres for at sikre forebyggelse af dyrevelfærdsproblemer.

- Der skal løbende indsamles dokumentation for projektet. I den forbindelse bør det noteres, hvordan bestanden udvikler sig, og hvordan udfordringer i relation til dyrevelfærd håndteres. Det bør også noteres, hvordan området generelt udvikler sig både ift. dyr og planter, så udviklingen og effekten af rewilding kan evalueres med henblik på en fremadrettet vurdering af det pågældende og tilsvarende områders egnethed i forhold til at understøtte en vildtlevende dyrebestand af de valgte arter og de tilsigtede effekter af rewilding.
- Endelig skal der sikres en god kommunikation til besøgende og beboere i området om formål med projektet og om håndteringen af dyreværnsproblemer, herunder hvornår man bør rette henvendelse til de ansvarlige for projektet om bekymrende observationer samt relevant kontaktinformation.

Rådet har desuden drøftet andre tiltag som tilførsel af nye dyr for at undgå indavl og tilskuds fodring for at sikre fødegrundlaget. Rådet vurderer, at tilførsel af nye dyr for at undgå indavl kan være nødvendig, men at tilskuds fodring vil være imod tankegangen i rewilding og i mindre grad vil være nødvendig, såfremt bestanden forvaltes som foreslået herover.

Endelig peger Rådet på, at der kan være behov for at iværksætte handlingsplaner for håndtering af afledte konsekvenser, som rewilding måtte medføre. Det kan fx være bedre eller værre vilkår for andre vildtlevende dyr, spredning af sygdomme, mulighed for at mennesker kan opleve dyrene uden at disse generes, samt mulige gener for mennesker, som de udsatte dyr kan forvolde.

*Det Dyreetiske Råd anbefaler, at der indsamles den nødvendige dokumentation om dyrene, så rewilding-projekterne også kan evalueres i forhold til dyrevelfærd, fx ved udsætningen af bison på Bornholm.
Foto: Colourbox*

6. Konklusion

Det Dyreetiske Råd har ikke blot drøftet emnet rewilding ud fra, hvordan situationen er i Danmark i dag, men også ud fra hvordan rewilding-projekter vil kunne udvikle sig. Rådet har fokuseret på tre hovedemner: dyrevelfærd, forpligtelser over for de udsatte dyr, og konkrete tiltag vedrørende dyr i rewilding-projekter. Rådet har fremsat følgende overvejelser og anbefalinger.

Dyrevelfærd

Det Dyreetiske Råd har drøftet dilemmaet mellem at lade dyrene leve som vildtlevende for at fremme en bestemt natur og at skulle varetage hensyn til dyrevelfærd, idet Rådet ikke mener, at det naturlige liv nødvendigvis er ensbetydende med optimal dyrevelfærd. Rådets medlemmer finder det afgørende, at de udsatte dyr er hårdføre nok til at kunne klare sig i det valgte område, og medlemmerne finder det problematisk, hvis dyrene, på grund af den situation de er blevet bragt i, overlades til lidelse, evt. med dødelig udgang.

Forpligtelser over for de udsatte dyr

Det Dyreetiske Råd mener, at uanset hvordan dyrene i rewilding-projekter er beskyttet juridisk, er der en moralsk forpligtelse til så vidt muligt at beskytte de udsatte dyr mod unødigt lidelse, hvis der aktivt er sat en fysisk barriere for at fastholde dyrene på et bestemt areal. Rådets overordnede indstilling er, at det skal sikres, at området er passende for en population af egnede dyr, og Rådet finder det afgørende, at unødigt lidelse undgås. Rådet mener derfor, at der er behov for at regulere og forvalte bestanden. Der er forskellige vurderinger blandt Rådets medlemmer af, hvornår der er behov for, at mennesker griber ind. Medlemmerne er dog enige om anbefalingen af de konkrete tiltag.

Konkrete tiltag

Det Dyreetiske Råd anser det for afgørende, at der også er fokus på dyrevelfærd i rewilding-projekterne, og ikke bare på naturforvaltning. Nogle af Rådets medlemmer er stærkt bekymrede for udviklingen af disse projekter, og alle medlemmer er enige om, at hensyn til dyrevelfærd skal inddrages allerede ved planlægning af udsætning af dyrene. Rådet peger på en række konkrete tiltag, bl.a. i forhold til valg af områder og udsatte dyr, til planer for overvågning og forvaltning, til indsamling af dokumentation, og til kommunikation om projektet. Rådet peger også på behovet for håndtering af afledte konsekvenser, som rewilding måtte medføre.

Bilag 1. Det Dyreetiske Råds udarbejdelse af denne udtalelse

Ved udarbejdelse af udtalelsen bestod Det Dyreetiske Råd af følgende medlemmer:

- Bengt Holst (formand)
- Jes Aagaard
- Paolo Drostby
- Pernille Fraas Johnsen
- Sebastian Klein
- Yke W. Kloppenburg-Oosterwoud
- Peter Mollerup
- Lene Munksgaard
- Michael Nielsen
- Thomas Søbirk Petersen
- Dorte Rebbe Schou
- Anne Sørensen

Rådet har behandlet emnet i perioden d. 2. november 2016 – d. 22. juni 2018.

Det Dyreetiske Råd vil gerne rette en tak til Jens-Christian Svenning, Aarhus Universitet og Steffen R. Bengtsson, Faunaforst, for at have bistået Rådet med afdækning af emnet. Jens-Christian Svenning og Steffen R. Bengtsson har i den forbindelse bl.a. deltaget i et møde med Rådet og har kommenteret et tidligere udkast til de faktuelle dele af udtalelsen.

Medlemmer af Det Dyreetiske Råd samt Rådets sekretariat har under udarbejdelsen af udtalelsen desuden deltaget i div. arrangementer med fokus på rewilding:

- Biodiversitetssymposium på Københavns Universitet, d. 1.-2. februar 2017.
- Borgermøde på Naturcenter Amager, d. 27. februar 2017.
- Naturmødet i Hirtshals, d. 18.-20. maj 2017. Det Dyreetiske Råd inviterede her til debat om rewilding som et led i Rådets arbejde med emnet. Debatpanelet bestod af Rådets formand, Bengt Holst, Jens-Christian Svenning, Aarhus Universitet, Claus Lind, Danmarks Jægerforbund og Inger Lund Overgaard, Dyrenes Beskyttelse.
- Møde om rewilding med oplæg af Rune Engelbreth Larsen i Københavns Zoo, d. 23. august 2017.

Det Dyreetiske Råd vil gerne sige tak for lån af foto til Molslaboratoriet. Øvrige fotos er fra Colourbox.

Bilag 2. Litteratur

Det Dyreetiske Råd har ved udarbejdelsen af udtalelsen konsulteret en række relevante rapporter, videnskabelige artikler og andet materiale. Den for Rådet væsentligste del af litteraturen er anført herunder. For yderligere information om naturpleje i Danmark samt konkrete projekter, både med rewilding og anden naturforvaltning, henviser Rådet til Miljøstyrelsen: <http://mst.dk/natur-vand/natur/national-naturbeskyttelse/naturpleje/naturplejeportalen/> og til Naturstyrelsen: <http://naturstyrelsen.dk/naturbeskyttelse/naturprojekter/>.

Aarhus Universitet, DCA – Nationalt Center for Jordbrug og Fødevarer (2017): Dimensioner og design af læskure til udegående kvæg i vinterperioden, 24. april.

Aarhus Universitet, DCA – Nationalt Center for Jordbrug og Fødevarer (2017): Udegående dyrs behov for skygge i sommerperioden, 28. februar.

Aarhus Universitet, DCA – Nationalt Center for Jordbrug og Fødevarer (2016): Vidensyntese om udegående heste, 11. august.

Externe begeleidingscommissie beheer Oostvaardersplassen (2018): Advies Beheer Oostvaardersplassen. Kaders voor provinciaal beleid provincie Flevoland, april.

Fløjgaard, C., Bladt, J. & Ejrnæs, R. (2017): Naturpleje og arealstørrelser med særligt fokus på Natura 2000 områderne. Videnskabelig rapport fra Aarhus Universitet DCE - Nationalt Center for Miljø og Energi, nr. 228.

Gamborg, C., Gremmen, B., Christiansen, S.B. & Sandøe, P. (2010): De-Domestication: Ethics at the Intersection of Landscape Restoration and Animal Welfare. *Environmental Values*, vol. 19, nr. 1, s. 57-78.

ICMO2 (Report of the second International Commission on Management of the Oostvaardersplassen) (2010): Natural processes, animal welfare, moral aspects and management of the Oostvaarder-splassen, november.

Svenning, J.C., Fløjgaard, C., Ejrnæs, R. & Pedersen, P.B.M. (2014): Rewilding. *Natur og Museum*, 53. årg. nr. 4.

Svenning, J.C., Pedersen, P.B.M., Donlan, C.J., Ejrnæs, R., Faurby, S., Galetti, M., Hansen, D.M., Sandel, B., Sandom, C.J., Terborgh, J.W. & Vera, F.W.M. (2016): Science for a wilder Anthropocene: Synthesis and future directions for trophic rewilding research. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 113, s. 898-906.

